

INGLIZ VA O'ZBEK BADIY MATNLARIDA TINISH BELGILARINING QIYOSIY TAHLILI: STILISTIK VA MADANIY YONDASHUV

Turdaliyev Xayotbek Muzaffar O'g'li

Andijon davlat chet tillari instituti

Magistratura bo'limi 2-bosqich talabasi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.15173642>

Annotatsiya: Ushbu maqolada ingliz va o'zbek badiiy matnlarida tinish belgilarining sintaktik va stilistik xususiyatlari qiyosiy tahlil qilinadi. Mark Tvenning *“Tom Soyerning sarguzashtlari”* hamda Abdulla Qodiriyning *“O'tkan kunlar”* asarlaridagi tinish belgilar vositasida muallifning estetik qarashi, emotsional ifoda uslubi va milliy tafakkuridagi o'ziga xosliklar yoritiladi. Tahlil natijalarida aniqlanishicha, ingliz adabiyotida tinish belgilar harakat, tezlik va dialogik dinamizmni ifodalashga xizmat qilsa, o'zbek adabiyotida ular sukut, ichki kechinma va ruhiy chuqurlikni tasvirlash vositasi sifatida faol qo'llaniladi. Tarjimadagi muammolar, ayniqsa ellipsis va tire kabi belgilar yordamida ifodalanuvchi dramatik ohang va emotsional pauzalarining yo'qolishi orqali namoyon bo'ladi. Maqolada tinish belgilarining lingvistik va madaniy yuklamasi alohida tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: tinish belgilar, stilistik funksiyalar, tarjima muammolari, Mark Tven, Abdulla Qodiriy, ellipsis, tire, ruhiy kechinma, chog'ishtirma stilistika, madaniy tafakkur.

KIRISH: Til – inson tafakkurining ko'zgusi, uning eng nozik va murakkab ifoda vositasi hisoblanadi. Har bir tilning ifoda vositalari nafaqat so'z boyligi va grammatik qoidalarga, balki nutqdagi pauzalarini, urg'ularni va emotsiyalarni belgilovchi grafik belgilar — tinish belgilariga ham bog'liqdir. Tinish belgilarining asosiy vazifasi matnni grammatik jihatdan ajratish, uni o'qishga yengillashtirish, sintaktik strukturalarni ko'rsatishdan iborat bo'lsa-da, badiiy matn tilida ularning stilistik, ekspressiv va pragmatik xususiyatlari alohida ahamiyat kasb etadi.

Zamonaviy lingvistik tahlillar shuni ko'rsatmoqdaki, tinish belgilarining qo'llanishida faqat til tizimidagi grammatik qonuniyatlar emas, balki muallifning estetik qarashlari, madaniy tafakkur, psixologik ohang, va adabiy uslubiy yondashuvlar ham o'z ifodasini topadi. Ayniqsa, badiiy adabiyotda tinish belgilar — bu muallif va o'quvchi o'rtasidagi sukutli dialog, bu vosita orqali nafaqat voqea, balki hissiyot, dramatism va hayajon uzatiladi.

Ingliz va o'zbek adabiyotining klassik namunalarida, xususan Mark Tvenning *“The Adventures of Tom Sawyer”* hamda Abdulla Qodiriyning *“O'tkan kunlar”* romanlarida tinish belgilarining badiiy va stilistik imkoniyatlari juda yorqin namoyon bo'lgan. Har ikki muallifning asarlari milliy adabiy tafakkurning yorqin timsoli bo'lib, ularning til qurilishida tinish belgilar orqali berilayotgan ma'no va emotsional tuslar badiiy ifodaning muhim qismi hisoblanadi.

Shuni alohida ta'kidlash joizki, ingliz va o'zbek tillaridagi tinish belgilarining qo'llanishi o'rtasida nafaqat grammatik, balki stilistik va madaniy tafovutlar mavjud. Masalan, ingliz tilida tire, so'roq va undov belgilaridan faol foydalanish orqali dinamik va dialogik harakat ifodalanadi. O'zbek matnlarida esa uch nuqta, qavs va vergullar yordamida sokin dramatism, ruhiy kechinma va ichki monologlar aks ettiriladi.

Mazkur maqola aynan shu jihatlarni — ya'ni ingliz va o'zbek badiiy asarlarida tinish belgilarining sintaktik-stilistik xususiyatlarini, ularning estetik va madaniy yuklamasini o'rganishga qaratilgan. Tahlil orqali nafaqat grammatik o'xshashlik va farqlar, balki har ikki tilda badiiy matnlar orqali shakllangan milliy nutq ohangi, adabiy madaniyat va tarjimadagi

stilistik muammolar ham yoritib beriladi.

Tinish belgilarining asosiy turi — nuqta, vergul, tire, uch nuqta, so‘roq belgisi, undov belgisi, qavs va qo‘sh tirnoq har ikki tilda mavjud bo‘lib, ularning grammatik vazifalari o‘xshash. Biroq ularning ishlatilish chastotasi, uslubiy yuklamasi va semantik nozikliklari til madaniyatiga xos farqlarga ega.

Masalan, ingliz tilida tire va nuqtali vergul matnda tezlik va urg‘u yaratishda keng qo‘llanilsa, o‘zbek tilida ellipsis (uch nuqta) va qavs belgisi orqali ichki pauza va iztirobni ifodalash ustun turadi. Ingliz tilidagi “He left — without even saying goodbye.” gapidagi dramatik to‘xtash o‘zbekcha “U ketdi — hatto xayr ham demadi.” deb tarjima qilinadi, bu o‘rinda belgilar o‘xshash bo‘lsa-da, ularning ta’siri milliy ohangda turlicha.

Tinish belgilarining stilistik qo‘llanilishi milliy uslub bilan bevosita bog‘liq. Abdulla Qodiriyning romanida uch nuqta orqali Kumush yoki Otabekning ichki kechinmalari, ruhiy siqilishi, sukutli qarorlar tasvirlanadi: “Men... sizni kechirdim...” — bu belgilar orqali o‘zbek xalqining ehtiromli, mulohazali nutq madaniyati aks etadi.

Mark Tven uslubida esa tinish belgilar — ayniqsa undov va so‘roq belgilar — bolalarcha shoshqaloqlik, kinoya va tezkor emotsion chiqishlar bilan uyg‘un: “Run, Huck, run!” yoki “You what?!” kabi gaplar dialogik dinamizmga asoslangan.

Badiiy matn tarjimasida til birliklarini faqat leksik yoki grammatik jihatdan moslashtirish kifoya emas. Ayniqsa, tinish belgilarining stilistik yuklamasini saqlash, tarjimon oldida murakkab lingvistik va madaniy masalalarni qo‘yadi. Har bir til o‘zining milliy tafakkuri, emotsional ifoda madaniyati, hamda uslubiy qoidalariga ega bo‘lganligi sababli, tinish belgilarining to‘g‘ri “tarjimasini” faqat semantik emas, balki pragmatik va stilistik ekvivalentlikni ham talab qiladi.

Masalan, ingliz tilidagi gap:

“I... I didn’t mean it...”

mazmunan oddiy, biroq ellipsis yordamida ruhiy chayqalish, shubha, va kechirim tilash istagini ifodalaydi. O‘zbek tilida bu jumla:

“Men... men buni istamagan edim...”

deb tarjima qilinadi. Har ikki tilda ellipsis mavjud bo‘lsa-da, o‘zbek tilida bu belgining yuqori emotsional ehtirom bilan uyg‘unlashishi milliy nutq madaniyatiga xosdir. Agar tarjimon ushbu belgini olib tashlasa yoki uni oddiy nuqta bilan almashtirsa, gapning dramatik kuchi yo‘qoladi.

Yana bir misol:

“Run, Huck, run!”

tarjimada: “Yugur, Gek, yugur!”

Bu yerda undov (!) belgisi harakatga shoshilinchlik, qo‘rquv va hayajon bag‘ishlaydi. Agar tarjimada undov belgisi qo‘yilmasa, gap salkam buyruq shaklida emas, oddiy axborot ko‘rinishida qabul qilinadi. Bu esa emotsional kuchning pasayishiga olib keladi.

Boshqa tomondan, o‘zbek tilida keng qo‘llaniladigan uch nuqta (...) ba’zida ingliz tilidagi tarjimada to‘liq ifodalanmasligi mumkin. Misol uchun, Qodiriyning bir ifodasi:

“Men... kechiring... men adashdim...”

Ingliz tilida esa ko‘pincha:

“I’m sorry. I was wrong.”

yoki

“Forgive me... I made a mistake.”

tarzida soddalashtiriladi. Natijada, asl matndagi sukut va ichki azobni bildiruvchi elliptik ifoda to'liq ko'chirilmaydi, tarjimada stilistik va madaniy qatlam yo'qotilishi mumkin.

Bunday hollarda, tarjimon nafaqat til tizimini, balki muallif uslubini, matn ohangini, va milliy emotsional kontekstni ham chuqur anglamog'i lozim. Aks holda, badiiy matnning ruhiy-estetik qiymati buziladi. Ayniqsa, dialoglar, monologlar, va fojeiy sahnalarda tinish belgilarining o'rni va ularning stilistik vazifasi tarjimada sodiqlikning asosi hisoblanadi.

Shuningdek, inglizcha qo'shtirnoqdagi kinoyaviy ifodalar (“hero”, “gentleman”) o'zbekchada ba'zida so'zning o'zini emas, balki ohangini o'zgartirish orqali beriladi:

“Bu ‘qahramon’ ham endi!”

Agar tarjimon bunday ifodalarni to'g'ridan-to'g'ri grammatik jihatdan tarjima qilsa, kinoya yo'qoladi, natijada nutqning emotsional va estetik ohangi sezilmaydi.

Tarjimadagi tinish belgilar bilan bog'liq muammolar — bu faqat texnik emas, balki estetik, stilistik va madaniy tafovutlarga asoslangan muammolardir. Shuning uchun, tarjimonning badiiy sezgirligi, stilistik moslikka bo'lgan e'tibori va madaniyatlararo tafakkurni anglash darajasi tarjimaning muvaffaqiyatiga bevosita ta'sir qiladi.

XULOSA: Ushbu maqolada ingliz va o'zbek badiiy matnlarida tinish belgilarining sintaktik-stilistik xususiyatlari qiyosiy tahlil qilindi. O'rganilgan materiallar asosida shuni aytish mumkinki, har ikki til tizimida tinish belgilar grammatik jihatdan umumiylikka ega bo'lsa-da, ularning badiiy uslubda qo'llanishi, estetik yuklamasi va milliy tafakkurda tutgan o'rni sezilarli darajada farqlidir.

Mark Tvenning *The Adventures of Tom Sawyer* asarida tinish belgilar, ayniqsa tire (—), undov (!) va savol (?) belgilarining faol qo'llanilishi orqali dinamik harakat, tezkor voqealar rivoji va shiddatli dialoglar taqdim etiladi. Bu belgilar yordamida muallif og'zaki nutqqa yaqinlik, hazil-mutoyiba va o'smirlik hayotiga xos soddalikni o'ziga xos badiiy vosita sifatida ifodalaydi.

Abdulla Qodiriyning *O'tkan kunlar* romanida esa tinish belgilar, xususan uch nuqta (...), vergul (,) va nuqta (.) vositasida mulohazakorlik, ichki kechinma, sokin drammatizm va madaniy ehtirom ifodalanadi. Qodiriy asarida tinish belgilar sukut orqali so'zlangan og'ir haqiqat, aytilmay qolgan his-tuyg'ular va ruhiy tahlilning ifoda vositasi sifatida xizmat qiladi.

Shuningdek, maqolada tarjimadagi tinish belgilar bilan bog'liq muammolar ham o'rganildi. Tarjimon faqat so'zlarni emas, balki muallifning uslubiy ohangini, emotsional pauzalarini, dramatik urg'ularini ham to'g'ri idrok etishi lozim. Aks holda, badiiy matnning ma'naviy-estetik qiymati, ruhiy chuqurligi va stilistik mahorati yo'qolib ketadi.

Maqola tahlillariga tayangan holda quyidagi xulosalarni chiqarish mumkin:

Tinish belgilarining badiiy matndagi vazifasi faqat grammatik chegaralarni belgilash emas, balki estetik, emotsional va stilistik yuklamani ifodalashdan iborat;

Ingliz va o'zbek adabiy matnlarida tinish belgilarining qo'llanilishi muallifning uslubiy qarashi va milliy tafakkuri bilan bevosita bog'liq;

Tarjimonlar uchun tinish belgilarini to'g'ri va mazmunli tarzda saqlash, tarjimaning stilistik sodiqligini ta'minlashda muhim omildir;

Tinish belgilar orqali ifodalangan ruhiy kechinma, drammatizm, kinoya va pauza badiiy matnning emotsional zaminini belgilab beradi.

Ilmiy va amaliy ahamiyati shundaki, ushbu tahlillar stilistika, tarjimashunoslik,

lingvokulturologiya va badiiy tahlil bo'yicha tadqiqot olib boruvchi mutaxassislar uchun muhim metodik manba bo'lib xizmat qiladi. Kelgusidagi izlanishlarda boshqa mualliflar asarlari misolida tinish belgilarining poetik funksiyalari, madaniyatlararo stilistik tafovutlar va tarjimada sodiqlik mezonlarini yanada chuqurlashtirib o'rganish maqsadga muvofiq bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar/Используемая литература/References:

1. Qodiriy, A. (2014). *O'tkan kunlar*. Toshkent: Yozuvchi nashriyoti.
2. Twain, M. (2006). *The Adventures of Tom Sawyer*. New York: Penguin Classics.
3. Safarov, Sh. (2009). *Pragmalingvistika*. Toshkent: Fan.
4. Ro'ziyev, N. (2008). *Nutq madaniyati va til madaniyati*. Toshkent: O'zbekiston.
5. Abduazizov, A. (2007). *O'zbek tili stilistikasi*. Toshkent: Fan.
6. Crystal, D. (2003). *The Cambridge Encyclopedia of Language*. Cambridge: Cambridge University Press.
7. Fromkin, V., Rodman, R. (2002). *An Introduction to Language*. Boston: Wadsworth.
8. Halliday, M. A. K. (2004). *An Introduction to Functional Grammar*. London: Arnold.
9. Yule, G. (1996). *Pragmatics*. Oxford: Oxford University Press.
10. Greenbaum, S., Quirk, R. (1990). *A Comprehensive Grammar of the English Language*. London: Longman.